

ПОДКРЕПЕНО ВЗЕМАНЕ НА РЕШЕНИЕ – ЗАЩИТА НА ПРАВАТА И ОСИГУРЯВАНЕ НА ИЗБОР ЗА ХОРАТА С ИНТЕЛЕКТУАЛНИ ЗАТРУДНЕНИЯ

SUPPORTED DECISION-MAKING – PROTECTION OF RIGHTS AND PROVIDING A CHOICE FOR PEOPLE WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Вероника Спасова
Veronika Spasova

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Abstract: Supported decision-making is an emerging legal concept. This is due to Article 12 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, which confirms that all people with disabilities have equal rights under the law. People with disabilities remain a group whose legal capacity is most often denied in the legal systems around the world. Equal recognition under the law means that legal capacity is a universal attribute, inherent in all people, regardless of the presence of disease or intellectual disability. Legal capacity is necessary for the exercise of civil, political, economic, social and cultural rights (<https://www.mdpi.com/2075-471X/8/2/8/pdf>).

The Convention obliges the States which have ratified it to adopt a comprehensive approach in order to review existing legislation in the field of interdiction, guardianship and custody. The States also have to make changes to ensure that people with disabilities will have the freedom and tools to participate as equal citizens in society, and everyone will be free to manage their own lives. This makes the practice of supportive decision-making human rights imperative.

This report presents the changes in the Bulgarian legislation imposed by the ratification of the CRPD and some good practices for the change of the guardianship institute, the custody and the regulation of the supported decision-making.

Keywords: rights of people with disabilities, legal changes, supported decisionmaking.

JEL: Z180

ВЪВЕДЕНИЕ

Конвенцията за правата на хората с увреждания задължава страните, които са я ратифицирали, да приемат безусловно, че хората с увреждания имат право на подкрепа при упражняване на правоспособност. Тя защитава достойнството, свободата и правото на личен избор, както и независимостта на хората с увреждания (<https://issuu.com/bghelsinki/docs/bhc-statement-zapreshenie-2008>). По този начин с член 12 Конвенцията налага реформа на режима на запрещение и института на настойничество и попечителството и премахване на възможността за заместващо вземане на решения за лица с интелектуални увреждания и с психични проблеми, което да бъде заменено с модели на подкрепящо вземане на решение. Концепцията за подкрепено вземане на решение е инструментът за постигане, гарантиране и упражняване на правата на хората с интелектуални увреждания.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Подкрепено вземане на решение

Исторически на хората с увреждания в много области е било отказвано правото на правоспособност и дееспособност по дискриминационен начин чрез заместващи режими за вземане на решения,

като например настойничество и закони за закрила и психично здраве, които позволяват принудително лечение. Днес промяната във възгледите и отношението към хората с увреждания налагат тези практики да бъдат премахнати, за да се гарантира възстановяването на пълната правоспособност за хората с увреждания на равна основа с другите и се създаде възможност за самостоятелно упражняване на правата от всяко лице, независимо от увреждането му и доколко то засяга неговия ментален или функционален капацитет (Novata „formula“ za deesposobnostta – vazmozhnost za vsichki da uprazhnyavat pravata si. Stanovishte za promenenata s chlen 12 ot KPHU paradigma, 2014).

Хората с интелектуални увреждания остават групата, чиято правоспособност най-често се отрича в правните системи по света. Равноправно признаване пред закона означава, че правоспособността е универсална, атрибут, присъщ на всички хора по силата на тяхната човечност и трябва да бъде за хората с увреждания на равни начала с останалите. Правоспособност е необходима за упражняването на граждански, политически, икономически, социални и културни права. Тя придобива особено значение за хората с когнитивни увреждания или психични заболявания, когато трябва да вземат фундаментални решения относно тяхното здраве, образование и работа. Отказът на правоспособност на лица с интелектуални увреждания в много случаи води до тяхното лишаване от много основни права, включително правото на глас, правото да сключат брак и да създадат семейство, репродуктивни права, родителски права, правото на съгласие за интимни отношения и медицинско лечение, както и правото на свобода (Supported decision making, 2015).

Член 12 е основният двигател за подкрепеното вземане на решения, тъй като държавите, подписали Конвенцията за правата на хората с увреждания, са задължени да предприемат подходящи мерки за оказване на подкрепа на лицата, които се нуждаят от помощ, за да могат да упражняват своята правоспособност.

Организацията на обединените нации обяснява член 12 и използването на подкрепено вземане на решения по следния начин:

Конвенцията признава, че някои хора с увреждания се нуждаят от помощ, за да упражнят този капацитет, така че държавите трябва да направят всичко възможно, за да подкрепят тези лица и да въведат гаранции срещу злоупотреба с тази подкрепа. Подкрепата може да бъде под формата на един доверен човек или мрежа от хора; може да е необходима от време на време или през цялото време (Секретариат на ООН за КПХУ, 2008).

При подкрепено вземане на решение презумпцията винаги е в полза на лицето с увреждане, което ще бъде засегнато от решението. Индивидът е този, който взема решение, а лицето/лицата за подкрепа обяснява въпросите, когато е необходимо, и интерпретират знаците и предпочитанията на индивида. Дори когато дадено лице с увреждане се нуждае от пълна подкрепа, довереният човек, оказващ подкрепа, трябва да даде възможност на лицето да упражнява правоспособността си в най-голяма степен в съответствие с неговите желания.

Подкрепеното вземане на решения все повече се насърчава като алтернатива на настойничеството и попечителството при упражняване на правата на лицата с интелектуални затруднения. То дава възможност на хората с увреждания да им бъде оказана помощ при вземането на собствени решения, а не просто да предоставят на друг човек да решава вместо тях.

Когато хората използват подкрепено вземане на решения, те работят с приятели, членове на семейството и други лица, на които имат доверие, за да им помогнат да разберат ситуациите, пред които са изправени, и сами да вземат решения.

България

Хората под запрещение доскоро ги нямаше в ползрението на обществото. Те бяха потънали в безмълвието на едно състояние, наричано често „гражданска смърт“, която понякога тихо и незабележимо за обществото се превръщаше в окончателна. Бяха забравени в далечни места – далечни в пряк и косвен смисъл, до които път няма или ако има, той толкова рядко е използван, че отдавна се е превърнал в подобие на път, в претенция за път, точно така, както запрещението е само претенция за защита, но не е защитата на техните права (Genova, 2016).

Българското законодателство, което регламентира настояничеството и попечителството, датира от средата на миналия век – Законът за лицата и семейството е приет през 1949 г. и в тази негова част не е изменян от 1953 г. (<https://lex.bg/laws/ldoc/2121624577>). Съгласно този закон поставянето на едно лице под **пълно или ограничено запрещение** може да бъде поискано с искова молба от съпруга, от близки роднини, от прокурора и от всеки, който има правен интерес от това. Правата на лицето, чието поставяне под запрещение се иска, не са гарантирани в процеса, както и правните последици на процедурата. Не се предвижда в законодателството адекватна подкрепа на лицето при участие в съдебното производство, гарантираща достъпа до правосъдие и наличие на справедлив процес. Българското законодателство не предвижда правна възможност на лицето, поставено под запрещение, да поиска директно от съда отмяна на запрещението. Допускането на пълно или ограничено запрещение не е мярка с ограничено времетраене, също така законодателството не предвижда задължение за периодично преразглеждане на случаите, по които е допуснато пълно или ограничено запрещение, с оглед отчитане на промени в обстоятелствата или състоянието на лицата (*Samostoyatelnost i otgovornost...*, 2011).

С присъединяването на РБългария към държавите, подписали Конвенцията за правата на хората с увреждания, започва процес на промяна на парадигмата в посока реформи на правните институти, които да имат за цел да поощрят вземането на решения от хора с увреждания, без да бъде ограничавана дееспособността им, както и да се осигурят гаранции за интересите на лицата, чиято способност за волеизявление е засегната. Понятието *запрещение*, както и понятията *настояничество* и *попечителство* трябва да получат качествено ново съдържание. Новите правни институти трябва да се противопоставят и заместят пълното и общо ограничаване на дееспособността – способността за вземане на решения трябва да бъде подпомагана, а ограничаването на дейността да бъде допустимо само за *ограничен период от време* и по отношение на *конкретно определени дейности*, съобразени с конкретните нужди и способности на засегнатия човек (Genova, Fartunova, 2008).

Какво е свършено до днес в България?

- През 2012 г. България ратифицира Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания;
- На 14.11.2012 г. Министерският съвет приема Концепция за промени на националното законодателство, свързани с прилагането на стандартите на чл. 12 от Конвенцията за права на хората с увреждания (протокол 43/14.11.2012 на Министерския съвет);
- През 2014 г. е изпълнен пилотен проект „Смяна на парадигмите в контекста на чл. 12 КПХУ. Търсене на решения за хората с психично здравни проблеми“;
- През 2014 г. е реализиран пилотен проект за подкрепено вземане на решения „Да овластим хората с интелектуални затруднения“;
- На 31.07.2015 г. Министерството на правосъдието публикувана сайта си Законопроект за физическите лица и мерките за подкрепа;
- На 13.04.2016 – редактиран вариант, преминал през съгласуване;
- Към днешна дата – 2019 г. – все още не е приет Закон за физическите лица и мерките за подкрепа.

Акценти в проекта на Закон за физическите лица и мерките за подкрепа са (www.justice.government.bg/Files/Consultation_paper_3ФЛМП_636759125947743896.pdf):

- Овластяване и постигане на автономност на хората с увреждания, които изпитват затруднения да упражняват правата си съобразно собствените си желания и предпочитания, чрез подходящи подкрепящи мерки и мрежи от услуги, достъпни за всяко лице с увреждане.
- Ангажиране на отговорността на заобикалящата ги среда, институциите и третите страни, които имат задължения да гарантират ефективното и реално упражняване на права от хората с увреждания.

Мерките за подкрепа са регламентирани като съвкупност от мерки, които да създадат възможност лицата да могат да упражняват своите права. Предлага се замяна на режимите за заместващо вземане на решения – пълно и ограничено запрещение – с режима на подкрепено вземане на решения. Вместо заместване на волята на лицето мерките за подкрепа и защита са регламентирани по начин, който зачита правата, желанията и предпочитанията на хората с увреждания. Предвидени са гаранции

за защита от заместването на волята при вземане на решения. Законопроектът гарантира още, че целта на подкрепата при всеки отделен случай ще бъде разкриване на желанията и предпочитанията на подкрепеното лице или създаване на условия тези желания и предпочитания да бъдат проявени или интерпретирани в максимална степен.

Подкрепено вземане на решение

Това е процес, в който подкрепящи мрежи (състоящи се обикновено от двама до петима човека) помагат на пълнолетни лица с интелектуални затруднения или психично-здравни проблеми в планирането на техния бъдещ живот в общността и във вземането на решения за техния личен живот, здраве, финанси/собственост. Подкрепяният човек сам избира значимите за него хора, които ще му помагат, като включва в мрежата си членове на семейството, приятели и застъпници, на които вярва. Ключовите роли, които отделни хора имат в процеса на изграждане на подкрепящи мрежи, са:

Подкрепяно лице: това е човек, който или е в ситуация, или в риск от това някой да взема решения вместо него, независимо от неговата дееспособност, т.е. капацитет за вземане на решения и упражняване на права.

Подкрепящи лица: това са лицата, на които човекът (подкрепяното лице) се доверява, а те от своя страна, са съпричастни към него и го уважават. Подкрепящите лица, които изграждат мрежата, не са професионални подкрепящи (и не получават пари за това, което правят). Мрежата може да е динамична и в различни моменти да участват различни хора в нея (Spasova, 2018).

Доверителната връзка е трайната връзка между две лица – подкрепящ и подкрепян, основана на взаимно доверие и разбиране (<https://news.lex.bg/държавата-пак-започва-дискусиите-за-о/>).

В законопроекта на Закон за физическите лица и мерките за подкрепа се предвижда, че при вземане на решения, като например сключване на брак, прекратяване на брак, съставяне на завещание, сдружаване по смисъла на закона за юридическите лица с нестопанска цел, както и упражняване на репродуктивни права, се изключват формите на подкрепа, а тези права се упражняват самостоятелно след подходящо консултиране. Изискванията на КПХУ налагат на страните новите законови регламенти по никакъв начин да не ограничават личните права на лицата в резултат на подкрепящите мерки. Те са свързани с личността и нейната идентичност и уникални преживявания – интимния живот, свободата на съвестта, религията, участието в общността – и затова зависят от личната преценка на носителя им (Zakon za fizichesките litsa i merkite za podkrepa /konsultatsionen dokument/, 2018).

Съществуват редица примери на **добри практики** за регламентиране на подкрепено вземане на решение за лица с интелектуални увреждания. В анализ, изготвен от експерти на Българския център за нестопанско право в рамките на проект „Самостоятелност и отговорност: истинското бъдеще за хората с увреждания“ (2011) (http://bcl.org/uploadfiles/documents/comparative_study_uncrpd_final.pdf), са посочени примерите на Германия, Канада, Швеция и Унгария, чиито законодателства в най-голяма степен отговарят на предизвикателствата, наложени от КПХУ за промяна на режима на настойничество и попечителство, съответно заместващо вземане на решение и регламенти на подкрепящо вземане на решение от лицата с увреждания. Общото при всички тях е, че дееспособността се приема по право до доказване на противното и отсъства възможността за пълно лишаване от дееспособност. В случаите, в които лицето с увреждане не е в състояние да вземе само решение и/или да прецени последиците от него и да формира и/или изрази волята си, са въведени различни мерки за подкрепа, например „представителство“ (канадски Закон за съгласие за представителство), „легално попечителство“ в Немския граждански кодекс, Шведският семеен кодекс има две системи – на попечителство и настойничество, които обаче въпреки наименованията отразяват концепцията на подкрепено вземане на решение и не лишават лицата от упражняване на права. Унгарският граждански кодекс премахва пълното запрещение, но запазва ограниченото в случаите, в които едно лице не е в състояние само да се грижи за своите дела и да взема решения за живота си. Друг общ момент е, че ограничаването на дееспособността е за конкретни действия и за определен период от време и задължително трябва да се отчете волята на лицето с увреждане, както и че то може да поиска промяна на наложените мерки. Важен акцент е, че законодателствата поставят под защита упражняването на лични права и политически права от хората с интелектуални увреждания и по отношение на тях не би могла да се ограничи дееспособността им.

Друг пример е този на Великобритания – Английският закон за психичните способности от 2005 г. (МСА) определя правото на подкрепа при вземането на решения (s.1 (3)), подкрепено от презумпция за капацитет (s.1 (2)). Регламентирани са редица поддържащи техники за вземане на решения, които са разработени на практика и са ефективни в подкрепа на ежедневните предпочитания и вземане на някои житейски решения. Проучвания за въздействието показват, че когато решенията станат по-сложни, подкрепата, с която разполагат хората с увреждания, намалява. По-конкретно, налице е много по-малко подкрепа за по-трудни решения във връзка с финанси, здравеопазване и правни въпроси. Причините за това се дължат на мрежа от регулаторни, социални и политически въпроси (Harding 2018).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Зачитането на правата на хората с интелектуални затруднения и психични разстройства и възможността да упражняват тези права чрез лични действия и да вземат решения за своя живот е невъзможно, докато съществуват регламентите на запрещения и практиките друг да взема решения вместо тях. Пътят към желаната промяна е реформиране на морално остарелите и в противоречие с Конвенцията за правата на хората с увреждания законови институти и заместването им с такива, осигуряващи мерки за подкрепа с цел гарантиране дееспособността на хората с интелектуални затруднения и по-достоеен и пълноценен живот в обществото.

REFERENCES:

1. **Genova, A. 2016:** Alternativi na zapreshenieto: nablizhava li denyat?, viewed 14 June 2019, <<https://www.marginalia.bg/aktsent/alternativi-na-zapreshenieto-nablizhava-li-denyat/>>. (in Bulgarian)
2. **Genova, A., Fartunova, D. 2008:** Stanovishte относно instituta na nastoynichestvoto i popechitelstvoto, Balgarski helzinski komitet, Sofia. (in Bulgarian)
3. **Zakon za litsata i semeystvoto, v sila ot 10.09.1949 g.,** viewed 01 September 2019 <<https://lex.bg/laws/ldoc/2121624577>> (in Bulgarian)
4. **Zakon za fizicheskite litsa i merkite za podkrepa/konsultatsionen dokument/, 2018,** viewed 17 July 2019 (in Bulgarian)
5. <http://www.justice.government.bg/Files/Consultation_paper_3ФЛМП_636759125947743896.pdf> (in Bulgarian)
6. **Novata „formula“ za deesposobnosta – vazmozhnost za vsichki da uprazhnyavat pravata si. Stanovishte za promenata s chlen 12 ot KPHU paradigma 2014, BTsNP, Sofia.** (in Bulgarian)
7. **Prilagane na chl. 12 i chl. 33 ot Konventsiyata na organizatsiyata na obedinenite natsii za pravata na horata s uvrezhdania (Srvnitelno praven analiz)** viewed 25 August 2019, <http://bcnl.org/uploadfiles/documents/comparative_study_uncrpd_final.pdf> (in Bulgarian)
8. **Samostoyatelnost i otgovornost: istinskoto badeshte za horata s uvrezhdania, 2011, BTsNP, Sofia.** (in Bulgarian)
9. **Spasova, V. S. 2018:** Podderzhka prinyatia resheniy – vozmozhnosta zhizni v soobshtestve lits s intellektualnyimi zatrudneniyami. g. Belgorod, Rossia, ООО “Epitsentr”, pp. 292–299. (in Russian)
10. **German Civil Code BGB 2014:** viewed 15 July 2019 <<http://www.fd.ulisboa.pt/wp-content/uploads/2014/12/Codigo-Civil-Alemao-BGB-German-Civil-Code-BGB-english-version.pdf>>
11. **Harding, R. 2018:** Supported Decision Making – from Theory to Practice Implementing the Right to Enjoy Legal Capacity, University of Birmingham, England.
12. **Civil Code of Hungary 2013:** viewed 10 August 2019 <<https://tdziegler.wordpress.com/2014/06/25/the-text-of-the-new-civil-code-of-hungary-in-english/>>
13. **Office of the Public Advocate, Supported decision making, 2015,** viewed 20 August 2019 <<https://www.publicadvocate.vic.gov.au/advocacy-research/supported-decision-making>>
14. **Quality Rights training to act, unite and empower for mental health, Realising supported decision making and advance planning, World Health Organization 2017,** viewed 21 August 2019 <<https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/254808/WHO-MSD-MHP-17.8-eng.pdf;jsessionid=7DEE8E2AB73E91C056EC551E9D09F3C7?sequence=1>>
15. **Representation Agreement Act 2019:** viewed 5 August 2019 <http://www.bclaws.ca/civix/document/id/complete/statreg/96405_01>
16. **Spasova, V. 2018:** Problems of those providing cares for persons with intellectual impairments in family environment. Sbornik s nauchni izsledvania, str. 317–322. Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, Veliko Tarnovo. (in Bulgarian)
17. **Sweden Family Law 2019:** viewed 7 August 2019 <<https://iclg.com/practice-areas/family-laws-and-regulations/sweden>>

18. <https://news.lex.bg/държавата-пак-започва-дискусиите-за-отмяна-на-запрещението/> viewed 1 September 2019
19. http://bcnl.org/uploadfiles/documents/stanovich...a__ns_25.08.2016.pdf, viewed 1 September 2019
20. <https://www.mdpi.com/2075-471X/8/2/8/pdf>, viewed 1 September 2019
21. <https://issuu.com/bghelsinki/docs/bhc-statement-zapreshenie-2008>, viewed 1 September 2019

За контакти:

Вероника Спасова Спасова, докторант
Служебен адрес: Велико Търново, ул. „Арх. Г. Козаров“, № 1
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, Стопански факултет,
катедра „Организация и методология на социалните дейности“ – Плевен
Ел. поща: spasova_v@abv.bg

Вероника Спасова Спасова, асистент
Служебен адрес: гр. Плевен, 5800 ул. „Климент Охридски“ № 1
Медицински колеж при Медицински университет – Плевен,
Ел. поща: spasova_v@abv.bg
